

УДК 811.161.2'276.6:656.2

ТЕМАТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ ЗАЛІЗНИЧНИХ ТЕРМІНІВ**Жукова О. Т.**

У статті проаналізовано предметно-поняттєвий аспект української термінології залізничного транспорту. Здійснено класифікацію термінологічної лексики за тематичними групами.

Ключові слова: термін, термінологія, терміносистема залізничного транспорту, тематична група.

В статье проанализирован предметно-понятийный аспект украинской терминологии железнодорожного транспорта. Осуществлена классификация терминологической лексики по тематическим группам.

Ключевые слова: термин, терминология, терминсистема железнодорожного транспорта, тематическая группа.

In this paper the subject-conceptual aspect of Ukrainian terminology of railway transport is analyzed. The classification of terminological vocabulary by lexical sets is done.

Key words: term, terminology, terminological system of railway transport, lexical set.

Формування наукової думки окремих галузей знання нерозривно пов'язаний зі збільшенням обсягу термінологічної лексики, що на певному етапі розвитку галузі робить актуальним питання вивчення структури термінологічної лексики, класифікації наукових понять.

Терміни як словесні позначення понять певної галузі знання групуються відповідно до “системності науки, яку вони обслуговують, що створює особливу парадигматику, особливу сполучуваність слів, яка не витікає з норм цієї мови” [5, с. 117]. Теоретичні засади вивчення парадигматичних зв'язків усередині термінологічної лексики розглянуто в працях Д. С. Лотте, В. П. Даниленко, О. В. Суперанської, Н. В. Подольської, Н. В. Васильєвої та ін. Актуальним залишається ґрунтовне дослідження термінологічних систем окремих галузей знання, зокрема класифікації термінологічної лексики, виокремлення у межах терміносистем логіко-поняттєвих полів і виділення тематичних груп термінів.

Тематична класифікація транспортної термінології вже була предметом лінгвістичного опису. Так, у дисертаційному дослідженні Ю. М. Ревіної запропоновано тематичну класифікацію автомобільної термінології російської та німецької мов, на матеріалі української мови тематичну класифікацію сучасної термінології автомобілебудування та ремонту транспортних засобів розглянуто у роботі Н. В. Нікуліної. Виокремлення та опис тематичних груп, що входять до термінополя “залізничний транспорт”, здійснено в роботі О. В. Демішкевич “Соціолінгвістичне дослідження англійської термінології залізничного транспорту”. Українська термінологія залізничного транспорту ще не була предметом лінгвістичного дослідження.

Галузь залізничного транспорту об'єднує низку взаємопов'язаних підгалузей, що становить певну складність у процесі вивчення системної організації термінології, яка презентує поняття цієї сфери людської діяльності. Метою нашої статті є виявлення основних тематичних груп термінів різних підгалузей залізничного транспорту за семантичним критерієм.

Матеріалом дослідження послужили технічні тексти підручників, навчальних посібників, періодичних видань, галузеві термінологічні словники, зокрема “Російсько-український термінологічний словник: Вагони та вагонне господарство. Локомотиви” Б. Є. Боднара та ін. (РУТС) (2005), “Російсько-український словник залізничних термінів” за ред. Ю. В. Соболева (РУСЗТ) (2000), а також “Українсько-російський словник для працівників залізничного транспорту: понад

17 тис. термінів і термінологічних словосполучень” Г. П. Величко та О. М. Величка (УРС) (1997).

Системна організація термінології на поняттєвому рівні характеризується наявністю тематичних угруповань. У словнику О. С. Ахманової термін “тематична група” використовується у двох значеннях: 1) те саме, що й серія лексична (ряд слів, об’єднаних спільністю родового значення, тобто таких слів, які позначають різновиди одного й того самого роду предметів); 2) ряд слів, які більш або менш близько співпадають за своїм основним (стрижневим) семантичним змістом, тобто за приналежністю до одного й того самого семантичного поля [1, с. 118, 402].

Групи понять визначаються за допомогою категорій понять, серед яких, за твердженням Д. С. Лотте, основними для технічних термінів є такі категорії: “1) процеси (явища), 2) предмети техніки (матеріали, прилади, інструменти, деталі тощо), 3) якості, 4) розрахункові поняття (параметри, геометричні образи й под.), 5) одиниці вимірювання” [4, с. 17]. У системі значень науково-технічної термінології Т. Л. Канделаки поряд із вищевказаними категоріями виділяє категорію наук, галузей, категорію професій тощо [3, с. 9].

Тематико-понятійна класифікація, при якій термінолексика розподіляється за підгалузями знання, що входять до складу аналізованої терміносистеми, і далі – за тематичними групами всередині визначених підгалузей знання, дозволяє досить чітко визначити підсистеми досліджуваної термінології, а також проаналізувати великі термінологічні масиви [2, с. 48]. Так, у термінополі “залізничний транспорт” нами виділено тематичні групи, які об’єднують терміни за сімома підгалузями знання: *колія і колійне господарство; локомотиви і локомотивне господарство; вагони і вагонне господарство; електропостачання залізниць; роздільні пункти; автоматика, телемеханіка і зв’язок; організація перевезень і руху поїздів.*

У межах підгалузі “Колія і колійне господарство” виділяємо такі тематичні групи й підгрупи: назви елементів графічного зображення залізничної колії (*траса залізниці, план колії, повздожний профіль колії, відмітка землі, перелом повздожнього профілю* тощо); назви різновидів поперечних профілів земляного полотна (*насип, виїмка, напівнасип, напіввиїмка, напівнасип-напіввиїмка, нульове місце*); назви конструктивних елементів земляного полотна (*резерв, основна площадка, узбіччя, кавальєр, кювет* та ін.); назви водовідвідних споруд (*бетонний бистротік, залізобетонний перепад, водовідвідний лоток, дренажна канава, дренажна галерея* і под.); назви штучних споруд та їх елементів (*міст, шляхопровід, естакада, віадук, тунель, водопропускна труба, галерея, селеспуск, стояк, руслова опора, фундамент, шафова стінка* тощо); назви елементів верхньої будови колії та їх частин (*рейки, рейкові скріплення, шпали, баластний шар, стрілочний перевід, протиугольний пристрій, контррейка, охоронний брус* та ін.); назви елементів залізничних переїздів (*настил, під’їзд, пішоходна доріжка, шлагбаум, габаритні ворота, попереджувальний знак, сигнальний знак*); назви приладів для проведення геодезичних робіт (*теодоліт, нівелір, аерофотоапарат* тощо); назви інструментів, засобів діагностики, машин колійного господарства (*машина для ремонту земляного полотна, щєбнеочисна машина, колієвимірювальна автотриса, вагон-дефектоскоп, рейковий термометр* і под.); назви дій та процесів з проектування й ремонту колії (*угон колії, капітальний ремонт колії, шліфування рейок, трасування лінії* тощо); назви підприємств, господарських одиниць колійного господарства (*дистанція колії, центр механізації колійних робіт, шпалопросочувальний завод, завод з виготовлення шпал і брусків, завод з виготовлення стрілочних переводів* тощо); назви розрахункових понять (*висота насипу, глибина виїмки, крутість укосу, повна довжина моста, висота моста, ширина колії, габарит наближення, відстань між осями колій* та ін.); назви осіб за професією (*обхідник колії, черговий переїзду, бригадир колії, шляховий майстер* тощо).

До складу підгалузі “Локомотиви і локомотивне господарство” належать такі тематичні групи: назви тягових засобів (*паровоз, тепловоз, газотурбовоз, мотовоз, електровоз, моторний вагон, автотриса* тощо); назви видів тяги (*електрична тяга, тепловозна тяга, парова тяга*); назви механічного устаткування локомотивів (*кузов, візок з колісними парами, гальмовий пристрій,*

ударно-тяговий пристрій, дизель тощо); назви електричного устаткування локомотивів (*струмоприймач, тяговий електродвигун, контролер машиніста, акумуляторна батарея* тощо); назви вимірювальних приладів (*швидкостемір, лічильник електроенергії* тощо); назви одиниць вимірювання, величин, розрахункових понять, параметрів (*ширина кузова, жорстка база візка, питома сила тяги, сили опору рухові поїзда, гальмова сила, кілометр-година* тощо); назви технологічних процесів, дій (*технічне обслуговування, поточний ремонт, капітальний ремонт, експлуатація локомотивів* тощо); назви споруд, підприємств локомотивного господарства та їх складових (*локомотивне депо, цех експлуатації, цех технічного обслуговування, механічний цех, акумуляторне відділення* тощо); назви професій (*машиніст, помічник машиніста* тощо).

У межах підгалузі “Вагони і вагонне господарство” визначено такі тематичні групи й підгрупи: назви вагонів за типологічними ознаками (за призначенням – *пасажирський вагон, вантажний вагон*; за місцем експлуатації – *магістральний вагон, вагон промислового транспорту*; за кількістю осей – *чотиривісний вагон, шестивісний вагон, восьмивісний вагон і багатовісний вагон*); назви видів контейнерів (*універсальний контейнер, контейнер спеціального призначення*); назви вузлів вагонів (*кузов, рама, ходова частина, автотягачний пристрій, гальмове обладнання*); назви елементів будови кузова вантажного вагона (*бокова стіна, дах, двері, торцева стіна, зовнішні горизонтальні поручні, підніжки* тощо); назви елементів будови кузова пасажирського вагона (*підлога, торцева стіна, дефлектор, акумуляторна батарея, трансформатор, конденсаторний агрегат* та ін.); назви внутрішніх приміщень пасажирських вагонів (*тамбур, котельня, купе для провідників, малий коридор і под.*); назви ходових частин вагонів (*колісні пари, букси, ресорна підвіска*); назви деталей автотягачного пристрою (*корпус із механізмом зчіплювання, ударно-центрувальний прилад, упряжне обладнання з поглинальним апаратом, упори, розчіпний привод*); назви видів гальм заспособом управління і джерелом енергії (*пневматичні гальма, електропневматичні гальма, електричні гальма, електромагнітні гальма, ручні гальма*); назви приладів гальмування (*повітро-розподільники, запасні резервуари, гальмові циліндри* тощо); назви процесів гальмування (*зарядження, гальмування, відпуск*); назви елементів системи кондиціонування повітря (*компресор, конденсатор, кондиціонер, система вентиляції, система опалення, прилади автоматики і захисту*); назви систем опалення вагонів (*водяне опалення, комбіноване опалення, електричне опалення*); назви виробничих підрозділів вагонного господарства (*вагонне депо, промивально-пропарювальна станція, пункт технічного обслуговування вагонів, ремонтно-екіпірувальне депо, контрольний пункт автогальм, вагону-колісна майстерня* тощо); назви параметрів, технічних характеристик (*лінійні розміри, вантажопідйомність вагона, конусність, вісність, тара, питомий об'єм вагона* та ін.); назви професій (*черговий по парку, оглядач вагонів, оператор пункту технічного обслуговування, провідник* тощо).

У складі підгалузі “Електропостачання залізниць” виділено тематичні групи на позначення назв пристроїв електропостачання (*електростанція, тягова підстанція, живильна лінія, контактна мережа, ланцюгова підвіска* тощо); назв систем електричної тяги (*система постійного струму, система однофазного змінного струму*); назв одиниць вимірювання (*ват, вольт, вольт-ампер*); назв приладів (*ватметр, вольтметр*); назв підприємств енергозабезпечення (*відділи електропостачання відділків залізниці, дистанції електропостачання*).

У межах підгалузі “Роздільні пункти” виділяємо такі групи й підгрупи термінів: назви ділянок залізничної лінії (*перегін, роздільний пункт*); назви видів перегонів (*міжстанційний перегін, міжпостовий перегін*); назви видів роздільних пунктів (*станція, роз'їзд, обгінний пункт, колійний пост, прохідний світлофор*); назви залізничних станцій за видом виконуваних операцій (*проміжна станція, дільнична станція, сортувальна станція, пасажирська станція, технічна пасажирська станція, вантажна станція загального користування, залізничний вузол і под.*); назви видів колій на залізничних станціях (*головна колія, приймально-відправна колія, колія спеціального призначення* тощо); назви видів стрілочних переводів (*стрілочні пости, пости централізації*); назви величин

(повна довжина станційної колії, корисна довжина станційної колії); назви осіб за професією (маневровий диспетчер, вантажний диспетчер, начальник станції, начальник вокзалу тощо).

У складі підгалузі “Автоматика, телемеханіка і зв’язок” визначено такі тематичні групи й підгрупи: назви приладів СЦБ на перегонах (колійне напівавтоматичне блокування, колійне автоматичне блокування, диспетчерська централізація, автоматична локомотивна сигналізація, автоматична переїзна сигналізація, апаратура виявлення нагрітих букс); назви приладів СЦБ на станціях: електрична централізація стрілок і сигналів, диспетчерська централізація, гіркова автоматична централізація, маршрутно-контрольні пристрої, станційне блокування); назви сигналів за способом сприйняття (видимі сигнали, звукові сигнали); назви видів сигнальних приладів видимих (світлофор, диск, щит, ліхтар, прапор, сигнальний покажчик, знак); назви видів сигнальних приладів звукових (свисток локомотива, свисток дрезини, ручний свисток, сирена, петарда); назви сигналів за призначенням (постійний сигнал, сигнал захисту, ручний сигнал, сигнальний покажчик, знак тощо); назви колійних знаків (кілометровий знак, пікетний знак, ухилопокажчик, знак найвищого горизонту води тощо); назви сигнальних знаків (попереджувальний знак “С”, знак “Початок небезпечного місця”, граничний стовпчик тощо); назви світлофорів за конструкцією оптичної системи (лінзовий світлофор, прожекторний світлофор); назви світлофорів залежно від призначення й місця установки (вхідний світлофор, маршрутний світлофор, світлофор прикриття, загороджувальний світлофор, попереджувальний світлофор, повторювальний світлофор, локомотивний світлофор, маневровий світлофор і под.); назви сигнальних кольорів (червоний колір, жовтий колір, зелений колір, синій колір, місячно-білий колір); назви дій, операцій з приймання, відправлення й пропуску поїздів на станції (підготовка маршруту, контроль установки і вільності маршруту, відкриття світлофора, відмикання маршруту); назви елементів первинної мережі електрозв’язку (мережний вузол, мережна станція, лінія зв’язку); назви елементів вторинної мережі електрозв’язку (телефонна мережа загального користування, мережа передачі даних для автоматизованої системи керування залізничним транспортом, оперативно-технологічний зв’язок); назви видів зв’язку (поїзний диспетчерський зв’язок, поїзний міжстанційний зв’язок, поїзний радіозв’язок, лінійно-колійний зв’язок, службовий диспетчерський зв’язок, інформаційний телеграфний зв’язок про підхід поїздів та вантажів тощо); назви технічних засобів зв’язку (комутаційна станція зв’язку нарад, абонентські пристрої на установках, телефонний апарат, система передавання, підсилювально-комутаційний пристрій, прилад електроживлення тощо); назви автоматизованих систем керування та автоматизації (автоматизована система оперативного управління перевезеннями, автоматизована система управління сортувальними станціями, автоматизована система керування контейнерними пунктами, автоматизована система обробки даних тощо); назви осіб за професією (електромеханік СЦБ і зв’язку, черговий інженер та ін.)

У межах підгалузі “Організація перевезень і руху поїздів” виділено такі групи термінів: назви категорій поїздів (відправницький маршрут, наскрізний поїзд, дільничний поїзд, збірний поїзд); назви видів пасажирських сполучень (міжнародне сполучення, міждержавне сполучення, пряме сполучення, місцеве сполучення, приміське сполучення); назви видів швидкостей перевезень (вантажна швидкість, велика швидкість, пасажирська швидкість); назви перевізних, проїзних, поїзних документів (накладна, дорожня відомість, квиток, натурний лист поїзда тощо); назви видів вантажів за способом пакування й вантаження (тарно-штучний вантаж, навалочний вантаж, насипний вантаж, наливний вантаж); назви основних пасажирських споруд і пристроїв на станціях (вокзал, пасажирська платформа, багажне відділення тощо); назви дій, процесів з організації перевезень (накопичення (вагонів), маршрутизація перевезень); назви розрахункових понять, кількісних і якісних показників (маса потяга, маса вантажу, довжина поїзда, пропускна спроможність, навантаження, вивантаження, оборот вагона, вагоно-осе-кілометр, швидкість руху поїздів, габарит рухомого складу, габарит навантаження тощо); назви інформаційних

матеріалів (*графік руху поїздів, розклад руху поїздів*); назви господарств, структурних підрозділів (*вагове господарство, товарна контора* тощо); назви осіб за професією (*черговий поїзний диспетчер, керівник маневрів* та ін.).

Групування термінів за тематичними групами окремих галузей залізничного транспорту вказує на досить чітку й логічну організацію термінологіки залізничного транспорту на поняттєвому рівні.

Термінологія залізничного транспорту є відкритою системою, її склад поповнюється термінами на позначення нових понять. Однією з тенденцій на сучасному етапі розвитку залізничної сфери є впровадження швидкісного й високошвидкісного руху, забезпечення комфортності й безпеки перевезень, що зумовлює появу таких термінів як *двосистемний електропоїзд, алюмініотермічний метод зварювання стрілочних переводів* тощо. Застосування комп'ютерних технологій і використання інформаційних систем у сфері залізничного транспорту спричинило введення у мовленнєвий обіг термінів *вузлова інформаційна мережа, банк даних диспетчерської дільниці, локальна мережа сортувальної станції, телетекс, відеотекс* та ін. Однак незмінним залишається ядровий пласт термінологічної лексики на позначення основних понять залізничної галузі.

Окреслення тематичних груп термінів, які водночас є окремими мікротерміносистемами, – початковий етап у вивченні семантичних відношень у терміносистемі залізничного транспорту. Перспективу подальших досліджень вбачаємо у вивченні різних типів парадигматичних відношень (синонімії, антонімії, омонімії тощо), що сприятиме упорядкуванню й стандартизації термінології залізничного транспорту.

Література

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М. : “Сов. Энциклопедия”, 1966. – 608 с.
2. Журавлева Т. А. Особенности терминологической номинации. Монография / Т. А. Журавлева. – Донецк: ФООТ Торговый дом “Донбасс”, 1998. – 253 с.
3. Канделаки Т. Л. Семантика и мотивированность терминов / Т. Л. Канделаки. – М. : Издательство “Наука”, 1977. – 167 с.
4. Лотте Д. С. Некоторые принципиальные вопросы отбора и построения научно-технических терминов / Д. С. Лотте. – М.-Л. : Изд-во АН СССР, 1941. – 24 с.
5. Суперанская А. В. Общая терминология: Вопросы теории / А. В. Суперанская, Н. В. Подольская, Н. В. Васильева / Отв. ред. Т. Л. Канделаки. Изд. 6-е. – М. : Книжный дом “ЛИБРОКОМ”, 2012. – 248 с.

Список умовних скорочень лексикографічних джерел

РУТС – Російсько-український термінологічний словник: Вагони та вагонне господарство. Локомотиви. Словник / Укл. Б. Є. Боднар, О. О. Бочарова, В. В. Колбун. – Д. : Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту залізн. трансп. ім. акад. В. Лазаряна, 2005. – 163 с.

РУСЗТ – Російсько-український словник залізничних термінів / Л. П. Ватуля, В. С. Фоменко [за ред. Ю. В. Соболева]. – 2-ге вид., випр. та доповн. – К. : Транспорт України, 2000. – 484 с.

УРС – Українсько-російський словник для працівників залізничного транспорту: понад 17 тис. термінів і термінологічних словосполучень / Уклад. Г. П. Величко, О. М. Величко. – К. : Транспорт України, 1997. – 412 с.